

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ

УДК 339.5 «71»

П. І. СОКУРЕНКО, І. М. АВРАМЕНКО

Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки та права

О. І. АВРАМЕНКО

Кременчуцький державний університет імені Михайла Остроградського

СВІТОВА ТОРГІВЛЯ: СТАН ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто питання щодо стану та сучасних тенденцій розвитку світової торгівлі в органічному зв'язку з світовою економікою. Проаналізовано ряд проблем, які пригнічують розвиток експортного потенціалу України, заважають зростанню її міжнародної конкурентоспроможності.

The article examines the state and trends of modern world trade in organic connection with the world economy. Analyzed a number of problems that suppress the development of Ukraine's export potential, preventing the growth of its international competitiveness.

Ключові слова: світова торгівля, конкуренція, світова економіка, експорт, ринок, торговий баланс.

Постановка проблеми. Розвиток світової торгівлі, її стану та сучасних тенденцій потребує аналізу існуючих проблем як у самій світовій торгівлі, так і в окремих її регіонах, провідних державах і країнах, що розвиваються. Це обумовлює актуальність теми.

Вступ. В сучасних умовах розвитку світової торгівлі намітилися позитивні процеси. Передбачаючи збільшення переміщення товарів і послуг за межі державних кордонів країн, світова торгівля відіграє з-поміж основних форм міжнародних відносин вирішальну роль. Дія закону інтернаціоналізації виробництва зумовлює процес інтернаціоналізації ринку, дію закону випереджаючого зростання зовнішньої торгівлі порівняно із зростанням виробництва. Так, за період 1913 – 1939 і 1981 – 1996 рр. обсяг міжнародної торгівлі зріс відповідно більш як удвічі й у понад 30 разів [8]. В останні роки темпи зростання світової торгівлі дещо уповільнилися в зв'язку з глобальною економічною кризою. Головною силою ринкового виробництва і міжнародного розподілу праці виступають ТНК, частку яких складає 2/3 всієї світової торгівлі. Активізація діяльності ТНК для економіки кожної країни відкриває нові можливості для інтеграції у світовий поділ виробництва, сприяє збільшенню конкурентоспроможності на міжнародному ринку [3].

Відображаючи весь спектр торговельних відносин, світова торгівля в умовах глобалізації, фінансової дестабілізації, всесвітньої кризи характеризується глобальним характером міжнародної конкуренції. Особливість останньої полягає в тому, що на світовому ринку переважає олігополістична конкуренція, тобто конкуренція декількох великих фірм, що контролюють значну частину виробництва і збуту того чи іншого товару. За олігополії фірми прагнуть уникнути війни цін і надають перевагу неціновій конкуренції. Маючи значні фінансові ресурси, олігополісти, як правило, використовують новизну, прогресивність, надійність конструкції, оперативність технічного обслуговування та ін. як ключові чинники конкурентоспроможності [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання розвитку міжнародної торгівлі, участі в даних процесах України широко висвітлюються вітчизняними вченими Ю.Пахомовим, В.Будкіним, А.Філіпенком, О.Шнирковим, О.Плотниковим, В.Сіденком, В.Новицьким, Д.Лук'яненком та ін. Певний внесок при розгляді проблем зовнішньоекономічної діяльності підприємств внесли І.О. Тивончук, М.Б. Ковальчук, В.Ю. Горчаков [7]. Разом з тим слід зазначити, що враховуючи відсутність єдиного підходу з боку вчених щодо тлумачення даної категорії, питання стану та сучасних тенденцій розвитку світової торгівлі потребують дослідження.

Метою статі є дослідження стану сучасних тенденцій розвитку світової торгівлі в органічному зв'язку з світовою економікою; визначення перспектив поліпшення експортної політики України.

Результати. Початковий етап розвитку світової торгівлі характеризувався переважанням в ній вивозу із аграрних країн сировини і продовольства й зворотніми поставками в ці країни із розвинутих держав готової продукції. Але з подальшим розвитком вивозу капіталу все більшого значення набував експорт обладнання із промислово розвинутих держав у країни, що розвиваються. НТР змінила характер вивозу капіталу, надала новий імпульс зрушенням у структурі світового експорту, а саме: зростанню частки продукції обробної промисловості і зниженню добувних галузей. Під впливом імпорту капіталу і розширенням діяльності ТНК найшвидшими темпами і в товарному експорті країн, що розвиваються, зростає частка промислової продукції. Необхідно підкреслити, що одним із факторів збільшення у світовій торгівлі продукції промисловості, в тому числі й обробної, стало зниження в середині 80-х років цін на нафту. Запровадження досягнень науково-технічного прогресу в сільському господарстві в розвинутих країнах сприяло зростанню власного виробництва, що обумовлювало зниження попиту на зовнішньому ринку [4].

Постійні зміни у співвідношенні сил між різними країнами і групами країн на світовому ринку виступають ще однією характерною тенденцією сучасного розвитку світової торгівлі. В останній,

починаючи з 60-х років ХХ ст., неухильно знижується частка американського експорту в світовому обсязі. Зниження конкурентоспроможності американського виробництва обумовило послаблення позицій США на світовому ринку, що пояснюється наступними факторами. По-перше, в 60-80-і роки з'явилося відносно здешевлення японських і європейських товарів порівняно з американськими, причиною якого стало зростання вищими темпами продуктивності праці в Японії і Західній Європі, ніж у США. По-друге, в цьому ж напрямі діяв фактор різниці в рівні заробітної плати – в США він був найвищим. Це не могло не вплинути на ціни багатьох японських товарів, особливо на побутову радіоелектроніку, а саме: вони були нижчими, ніж на аналогічну американську продукцію. По-третє, в багатьох галузях, передусім новітніх, вироблялась японськими і західноєвропейськими компаніями якісніша продукція. По-четверте, країни ЄЕС заважали проникненню на їхній ринок американських товарів, використовуючи засоби у вигляді єдиного митного тарифу, компенсацій на сільськогосподарську продукцію і т.п [9]. В середині 90-х років ситуація на світовому ринку дещо змінилася: США знову виходять на перші позиції в світі по конкурентоспроможності, обігнавши Сінгапур, Гонконг, а також Японію, яка до цього протягом шести років посідала перше місце.

Стосовно країн, що розвиваються, то розширення масштабів їхнього експорту здійснювалося головним чином за рахунок нових індустріальних країн Південно-Східної Азії: з 1970 по 1992 рр. їх частка в світовому експорті збільшилася з 18,4 до 26,25. Це обумовлюється тим, що більшість країн, що розвиваються, залишаються постачальниками сировини і продовольства, тоді як НТР викликала відносне зниження попиту на дані види продукції на світовому ринку. Сьогодні розвинуті країни самі прагнуть експортувати продовольчі товари і, встановлюючи високе мито, перешкоджають імпорту з країн, що розвиваються. Значна зовнішня заборгованість і зменшення експортних можливостей викликають зниження темпів зростання імпорту в країнах, що розвиваються.

На світовому ринку відбуваються зміни у співвідношенні сил, що призводять до різного стану торгових балансів головних промислово розвинутих країн світу. Стосовно США, у 80-і роки було характерним дедалі більше перевищення імпорту над експортом, тобто торговий баланс був від'ємним. У 1979-1981 рр. таке перевищення становило 38671 млн дол., а в 1988-1990 рр. – 130177 млн дол. Водночас торгові баланси основних конкурентів США на світовому ринку – Японії і ФРН – залишалися позитивними, причому перевищення експорту над імпортом зростало. В 1979-1981 рр. в Японії експорт перевищував імпорт на 3203 млн дол., в ФРН – на 9740 млн дол. У 1988-1990 рр. аналогічний показник становив для Японії – 64683 млн дол., а для ФРН – 67047 млн дол. Іноземні корпорації витісняють американські компанії вже не тільки на світовому ринку, а й всередині США [6].

На сучасному етапі надзвичайна динамічність зовнішньої торгівлі зумовлена значною мірою розвитком спеціалізації та кооперування виробництва в міжнародному масштабі, скасуванням багатьох обмежень у міжнародній торгівлі, високими темпами розвитку «нових індустріальних країн». У світовій торгівлі панівні позиції займають розвинуті країни, на частку яких припадає 2/3 обсягу експорту і така ж частка імпорту. Відповідно близько 1/3 світових експорту та імпорту припадає на країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою. Німеччина, США, Японія, Франція, Великобританія, Італія, Канада, Нідерланди, Бельгія є найбільшими експортерами світу.

Світова торгівля розвивається під впливом багатьох чинників, основними з яких є:

- а) розвиток та поглиблення міжнародного поділу праці й інтернаціоналізація виробництва;
- б) зростання торговельно-економічної інтеграції з формуванням спільних ринків, зон вільної торгівлі тощо;
- в) лібералізація міжнародної торгівлі;
- г) науково-технічна революція;
- д) формування у країнах з перехідною економікою економічних моделей, орієнтованих на зовнішній ринок [5].

На сучасному етапі збільшується вплив зовнішньої торгівлі на світовий економічний розвиток, в якому рух капіталу і технологій набувають високої мобільності. Саме діяльність ТНК сприяє перетворенню світу в єдине ціле, де його окремі частини стають функціонально взаємозалежними і де виникають нові тенденції і закони розвитку [6]. Ми поділяємо точку зору тих економістів, які вважають, що глобальні тенденції інтернаціоналізації виробництва й капіталу, приватизації, стратегічних альянсів і лібералізації зовнішньої торгівлі поставили ТНК у центр світового економічного розвитку. З огляду на них і подальший перерозподіл світових ринків та сфер впливу, можна прогнозувати можливість появи найближчим часом міжнародних суперкорпорацій шляхом злиття, поглинання та об'єднання найбільших компаній світу [3].

В структурі товарообороту та в напрямках зовнішньоторговельних потоків постійно відбуваються зміни. В сучасних умовах в міжнародній торгівлі суттєво скорочується питома вага сировини і різко підвищується частка готових виробів. В Німеччині та Японії частка готової продукції в експорті становить близько 90 %. Загалом у товарній структурі світового експорту понад 2/3 складає продукція обробної промисловості, питома вага якої постійно зростає, а менш ніж 1/3 – сировина і продовольчі товари. Високими темпами здійснюється міжнародна торгівля машинами і обладнанням, продукцією електротехнічної промисловості. Дедалі більше експортується науковомісткої продукції, що сприяє розширенню торгівлі послугами. У 90-ті роки темпи зростання торгівлі послугами значно перевищили

темпи зростання міжнародної торгівлі «видимими» товарами. Міжнародна торгівля товарами виробничого характеру стимулюється експортом – імпортом послуг.

Характерною рисою сучасного стану є збільшення частки торгівлі індустріальних країн між собою. На неї припадає понад 70 % всесвітньої торгівлі, а частка країн, що розвиваються, у світовій торгівлі не досягає і 20 %. Посилення позицій економічно менш розвинутих країн досягається в результаті диверсифікації її (світової торгівлі), тобто одночасного розвитку багатьох її напрямків та розширення асортименту товарів.

В умовах сьогодення важливого значення набуває торгівля патентами, ліцензіями, ноу-хау та іншими експертними документами і пов'язаний з нею розвиток інноваційної діяльності, в якій значну роль відіграють ТНК. Являючись ключовою ланкою процесу інновацій, вони володіють більш ніж 80 % патентів і ліцензій на нову техніку, технологію, ноу-хау. Близько 75-80 % загальносвітового обсягу наукових досліджень і розробок здійснюється в рамках ТНК [3].

Значну роль у вирішенні проблем зовнішньої торгівлі відіграють щорічні наради керівників семи провідних промислово розвинутих країн світу – Великобританії, Німеччини, Італії, Канади, США, Франції, Японії. В останні роки партнери Японії здійснюють натиск на неї з метою досягнення торгових поступок, які обмежували б японський експорт і збільшували б імпорт Японією продукції компаній США і країн ЄС. Міжнародне регулювання світової торгівлі розвивається і шляхом створення спеціальних організацій, метою яких є узгодження цін на продукцію, встановлення експортних квот для кожної країни-учасниці, обмеження виробництва. Найбільшою популярністю серед них користується організація країн-експортерів нафти (ОПЕК).

Зовнішньоекономічна діяльність України розвивається в глобальному світовому торговельному середовищі. За обсягами експорту та імпорту країна входить до групи 50 провідних експортерів та імпортерів світу і має дуже низький рівень тарифного захисту [11]. Негативні тенденції останніми роками виявляються як у значній частці сировини та виробів з низьким рівнем обробки у структурі експорту, так і в щорічному переважанні обсягів імпортової продукції над обсягами її експорту, які постійно зростають, а це в свою чергу, спричинює стан негативного сальдо поточних операцій платіжного балансу країни. Так, у 2006 р. вперше в останні роки імпорт товарів і послуг зріс до 48,8 млрд дол. США при експорті 45,9 [13]. Зовнішньоекономічна діяльність країни в 2009 році у порівнянні з 2008 роком виглядає так: обсяг експорту товарів та послуг України за 2009 р. становив 49223,7 млн дол. США, імпорту – 50604,4 млн дол. США. Порівняно з 2008 р. експорт склав 62,5 %, імпорт – 55 %. Від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу країни становило 1380,7 млн дол. (за 2008 р. – також від'ємне 13307,6 млн дол.) Зовнішньоторговельні операції товарами Україна здійснювала з партнерами з 213 країн світу. До країн СНД було експортовано 33,9 % усіх товарів, до країн ЄС – 23,9 % (у 2008 р. – відповідно 34,6 % та 27,1 %).

Російська Федерація залишається найбільшим торговельним партнером України. Серед головних торгових партнерів у 2009 р. порівняно з 2008 р. зросли експортні поставки до Китаю – у 2,6 рази та Індії – на 14,6 % [12]. Водночас частка вітчизняних підприємств у світовому експорті є досить низькою і дорівнює всього 0,3 %, а ВВП України складає всього 0,18 % від загальносвітового [7].

Низький рівень законодавчого забезпечення призводить не до підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції як на зовнішньому, так і внутрішньому ринку, а навіть до поступового її зниження внаслідок інфляційних процесів, зокрема через світові тенденції до подорожчання енергоносіїв. В експортній діяльності промисловості відсутні діючі стимулюючі заходи, а тому відбувається значне відставання України у виробництві і збуті продукції на світовому ринку. Багатовекторній експортній експансії української продукції на світовий ринок заважає відсутність державної підтримки підприємств в оновленні їхніх виробничих фондів, створенні та налагодженні виробництва сучасної продукції і постійного підвищення її конкурентоспроможності.

В останні два роки в українському експорті переважала сільськогосподарська продукція, яка стала наслідком значних зборів зернових. Загальний валовий збір зернових та зернобобових культур станом на 12.12.2009 р. становив 48,6 млн т., що за винятком минулорічного врожаю (53,3 млн т.) є найвищим показником з 1990 року. Окрім того, у липні – листопаді 2009/2010 маркетингового року Україна посіла 3 місце у світі з експорту зернових та зернобобових культур (за даними Мінагрополітики, 11,3 млн т. порівняно з 10,9 млн т. у липні – листопаді 2008/2009 маркетингового року) [2]. За винятком продуктів рослинного походження, зменшились обсяги експорту усіх основних груп товарів, а також поставок на всі основні ринки (крім КНР та Індії). Зокрема, експорт до США наприкінці 2009 року становив лише 13 % від докризового рівня [10]. У структурі експорту поряд з традиційними ринками збуту (Бангладеш, Єгипет, Іран, Сирія, Туреччина тощо) спостерігається диверсифікація експорту й у розвинуті країни (Південна Корея, Іспанія, Японія, Ізраїль та інші) [3].

Полтавська область становить інтерес як регіон з приблизно середньою кількістю населення серед регіонів країни. В експорті України у 2008 р. питома вага Полтавської області в експорті товарів і послуг (без обсягів газу природного та нафти сирової) складає 3,3 %, з імпорту товарів і послуг – 1,6 %. Як показав аналіз, у 2008 р. в Полтавській області зовнішньоекономічною діяльністю з експорту товарів і послуг займалось 326 учасників, з імпорту – 789. Торговельний баланс був активним, а саме: вартість експорту складала 2615,9 млн дол. США, імпорту – 1526,1 млн дол. США, експорт перевищував імпорт на 1089,8 млн

дол. США. У 2008 р. на першому місці в області по експорту товарів і послуг було м. Кременчук, на другому – м. Комсомольськ, на третьому – м. Полтава. Торговельний баланс у розглянутих містах був активним [14]. Наявністю великої кількості експорто-орієнтованих підприємств-флагманів окремих галузей машинобудування, паливно-енергетичного та гірничо-металургійного комплексів, які формують промислову базу як регіону, так і Полтавської області, характеризується Кременчуцький регіон.

Висновки. Отже, світова торгівля розвивається в умовах глобальної кризи, фінансової дестабілізації, які охопили весь світ, хоча за прогнозами МВФ світова економіка виходить із рецесії раніше, ніж це передбачалося. Прогнози Світового банку стримані, але також доволі оптимістичні [1]. Успіху експортної політики України загрожує ряд проблем, які пригнічують розвиток експортного потенціалу, заважають зростанню міжнародної конкурентоспроможності.

На нашу думку, розв'язання цих проблем зводиться до наступного:

1. Необхідно створювати ТНК, діяльність яких відкрила б для економіки України нові можливості для інтеграції у світовий поділ виробництва, сприяла б збільшенню конкурентоспроможності на світовому ринку.

2. Необхідно здійснювати, в першу чергу, модернізацію ключових експортно орієнтованих галузей вітчизняної економіки, діяльність яких сприяла б поліпшенню експортних можливостей країни.

3. Необхідно посилити рівень законодавчого забезпечення з питань підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках в умовах інфляції, дії світових тенденцій до подорожчання енергоносіїв.

4. Необхідно розробити заходи державної підтримки багатовекторної експортної експансії української продукції на світовий ринок.

5. Враховуючи міжнародний досвід, посилити практику застосування антидемпінгових та спеціальних заходів з питань торговельного захисту вітчизняного виробника.

6. Вдосконалювати програму співпраці з іншими країнами, а також практику використання інструментів договірної врегулювання питань здійснення зовнішньої торгівлі, зменшення протекціоністських заходів між країнами (мити, квоти).

Література

1. Гальчинский А. Вилікувати економіку можна тільки на ліберальних засадах / А. Гальчинский // Дзеркало тижня» – 2010. – № 6-7. – С. 7.
2. Данилишин Б. Цінові підсумки 2009-го – кращі за останні роки / Б. Данилишин // Урядовий кур'єр. – 14 січня 2010. – № 6. – С. 5.
3. Державний комітет статистики України. Економіка України за січень 2010 р. // Урядовий кур'єр. – 2 березня 2010. – № 39. – С. 6.
4. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: [навч. посіб.] / Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.П., Макогон Ю.В. та ін. – [2-ге вид.]. – К. : Центр навч. літератури, 2004. – С. 46, 47.
5. Козик В.В. Міжнародні економічні відносини: [навч. посіб.] / Козик В.В., Панкова Л.А., Даниленко Н.П. – [5-е вид.]. – К. : Знання, 2004. – С. 45.
6. Контурова С.М. Концептуальна модель динамічного розвитку транснаціональних корпорацій в умовах глобалізації / С.М. Контурова // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 19. – С. 41.
7. Крупін В.Є. Механізм державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств / В.Є. Крупін // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 114, 115.
8. Мочерний С. В. Економічна теорія : [посіб.] / С. В. Мочерний. – К. : 2003. «Академія». – С. 579.
9. Ніколенко Ю.В. Основи економічної теорії: [підруч.] / Ю.В. Ніколенко. – К. : ЦУЛ. – 2003. – С.486, 487.
10. Олефір В. Внутрішній споживчий ринок в умовах економічного спаду / В. Олефір // Діловий вісник. – 2010. – № 3 – С. 8.
11. Панфілова Т. Україна в глобальному торговельному та інвестиційному середовищі / Т. Панфілова // Економіка України. – 2009. – № 6. – С. 84.
12. Програма соціально-економічного і культурного розвитку міста Кременчука та утримання його соціальної сфери, житлово-комунального господарства на 2008 рік. – Кременчук, 2008. – С. 51-53.
13. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – Київ, 2008. – С. 25.
14. Статистичний щорічник Полтавської області за 2008 рік. – Полтава., 2009. – С. 24, 180.

Надійшла 12.05.2010